
Amalia Prochownikowa

Przeobrażenia struktur demograficznych i społeczno-zawodowych ludności Podhala w latach 1970–1988

Współczesne układy demograficzne i społeczno-zawodowe ludności, silnie zróżnicowane i niestabilne są cechą charakterystyczną obecnego okresu, zwanego „przejęciem demograficznym”. Zaznacza się ono falowaniem wzrostu ludności i ruchu naturalnego, anomaliami w proporcjach płci i wieku oraz zmianami w strukturze zatrudnienia (Chesnais 1986, Okólski 1987, Rosset 1987). Proces takiego przejścia objął także Podhale, wypierając długotrwałe statyczne układy, wynikające z wcześniejszej izolacji tego obszaru (Leszczycki 1939, Czarkowska, Dobrowolska 1965, Górz, Prochownikowa 1983, 1985, 1988, Jelonek 1960, 1986, Mróz, Prochownikowa 1991).

Przejawem tego był nierównomierny rozwój ludności, zmiany w proporcjach płci oraz poszczególnych grup wieku.

Przeobrażenia w strukturze płci

Strukturę płci ludności Podhala ilustruje zróżnicowany poziom współczynników feminizacji (ilość kobiet przypadających na 100 mężczyzn), odzwierciedlający również jej przestrzenną dyferencjację (tab. 1). Poziom współczynników przyjęto za E. Rossetem (1975).

Tabela 1

Współczynniki feminizacji

Klasy	Poziom współczynników	Charakterystyka struktury płci
I	poniżej 100 kobiet	przewaga mężczyzn (zjawisko niekorzystne)
II	100,0–103,9 kobiet	równowaga lub lekka przewaga kobiet (zjawisko korzystne)
III	104,0–107,9 kobiet	zachwiana równowaga płci
IV	108,0–111,9 kobiet	mocno zachwiana równowaga płci
V	112 i więcej kobiet	struktura płci wysoce anormalna

Podhale, ze względu na znaczną emigrację mężczyzn, uchodziło za obszar sfeminizowany. Dotyczyło to zarówno okresu międzywojennego (Leszczycki 1938), jak i pierwszych dziesięcioleci po II wojnie (Czarkowska, Dobrowolska 1965). Następne lata (1970–1988) wykazywały duże zróżnicowanie proporcji płci na poszczególnych obszarach (tab. 2).

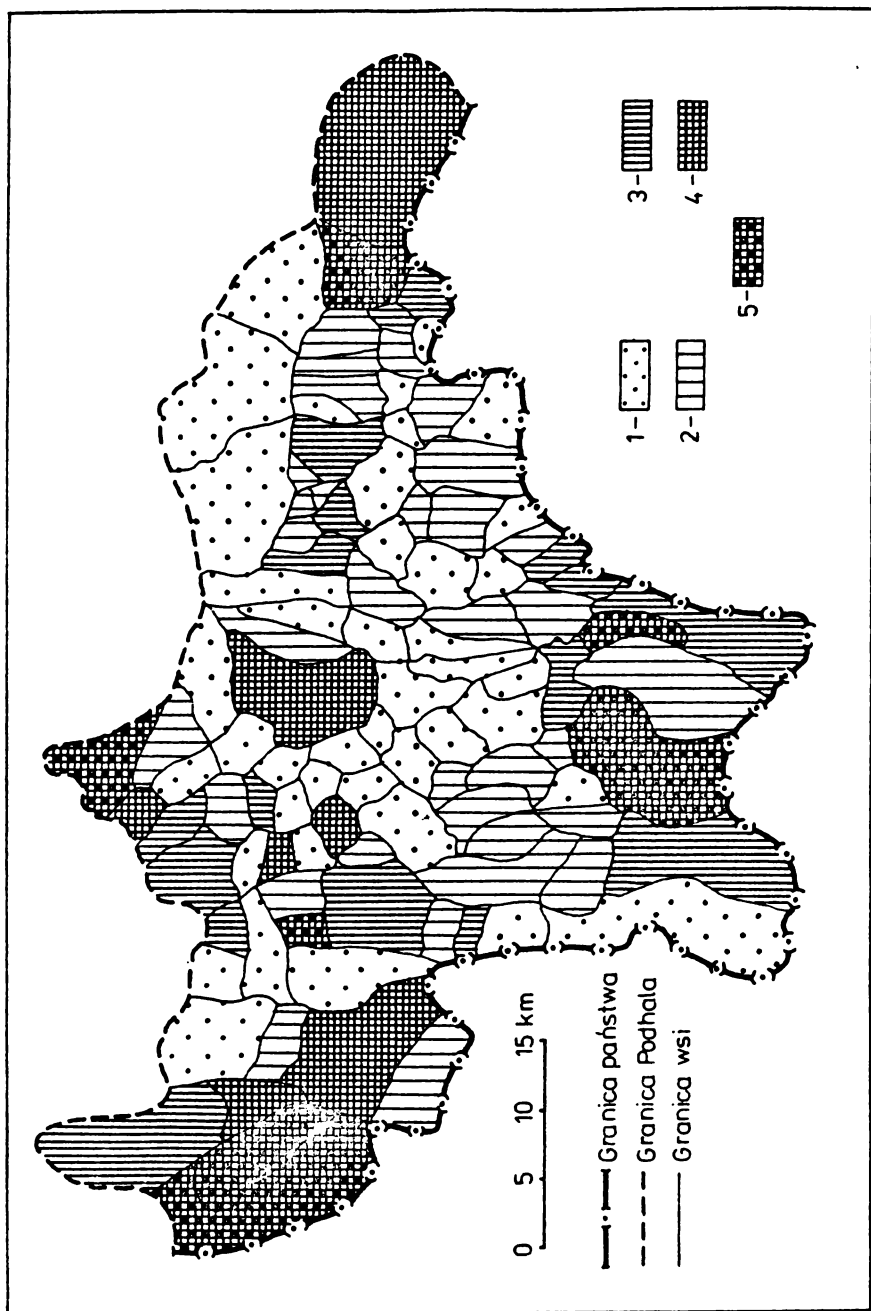
Tabela 2

Współczynniki feminizacji miast Podhala w latach 1970, 1978 i 1988

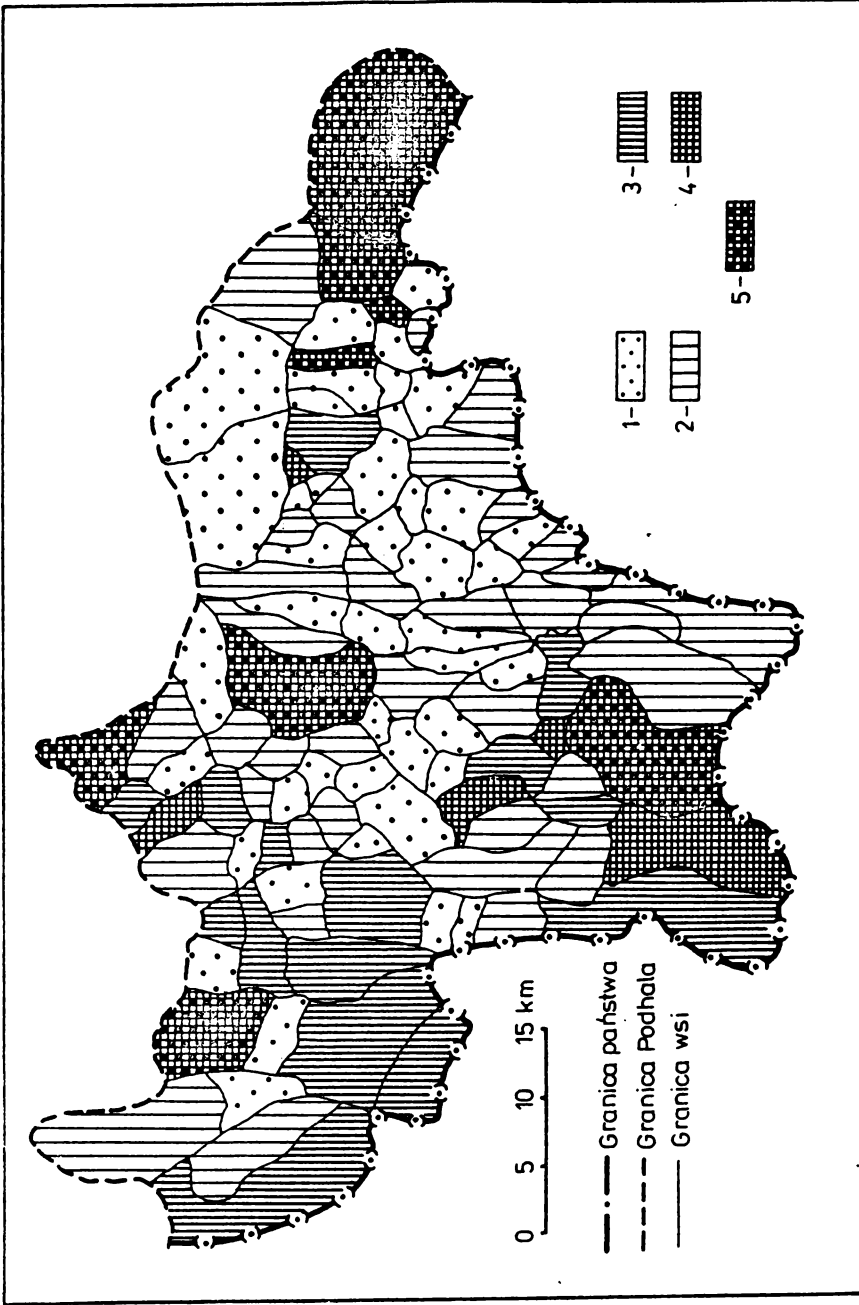
Miasta	Wskaźnik feminizacji		
	w latach:		
	1970	1978	1988
Nowy Targ	112	108	110
Rabka	128	126	123
Szczawnica	115	119	108
Zakopane	128	126	125
miasta woj. nowosądeckiego	–	114	113
miasta Polski	109	108	108

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS i WUS

Miasta Podhala cechowała ciągle wysoce anormalna nadwyżka kobiet przy ogólnej niewielkiej ich nadwyżce w regionie. Najbardziej anormalną strukturą płci odznaczały się: Rabka, zatrudniająca w sanatoriach wiele kobiet, i Zakopane, renowany ośrodek wypoczynkowy (ryc. 1 i 2).

Ryc. 1. Współczynnik feminizacji 1970 r. 1) < 100,0
 2) 100,0 – 103,9
 3) 104,0 – 107,9
 4) 108,0 – 111,9
 5) 112 i >

Ryc. 2. Współczynnik feminizacji 1988 r. 1) < 100,0
 2) 100,0 – 103,9
 3) 104,0 – 107,9
 4) 108,0 – 111,9
 5) 112,1 >

Strukturę płci ludności wiejskiej cechowała na ogół równowaga, tj. na 100 mężczyzn przypadało 100 kobiet, lub lekka nadwyżka kobiet (103,9). Proporcje te układały się zatem, w skali całego obszaru, dość korzystnie. W latach siedemdziesiątych średni wskaźnik feminizacji dla wsi Podhala wynosił 104, w latach osiemdziesiątych 103. W układzie przestrzennym (wg gmin i wsi) zachodziły jednak znaczne różnicowania. W 1970 r. zaznaczył się niedobór mężczyzn w gminie Czorsztyn, Łapsze Niżne, Nowy Targ i Ochotnica Dolna. Znaczną nadwyżkę kobiet wykazywały Jabłonka, Krościenko n. Dunajcem (wspólcz. fem. aż 114) i Tatrzkańska. W 1988 r. niedobór mężczyzn cechował gminę Biały Dunajec, Nowy Targ i Ochotnicę. Nadwyżkę kobiet wykazywały w dalszym ciągu gmina Jabłonka, Krościenko n. Dunajcem i Rabka (104 i więcej).

W przekroju wsi proporcje płci ulegały głębokiej polaryzacji (tab. 3).

Tabela 3

Współczynniki feminizacji dla wsi Podhala w latach 1970, 1978 i 1988

Klasy	Poziom współczynników	Zróźnicowanie feminizacji wg wsi					
		w latach:					
		1970		1978		1988	
		liczba wsi	%	liczba wsi	%	liczba wsi	%
I	poniżej 100,0	42	41,2	43	41,8	43	41,4
II	100,0–103,9	35	34,3	21	20,6	34	32,7
III	104,0–107,9	16	15,7	20	19,6	16	15,4
IV	108,0–111,9	6	5,8	7	8,8	7	6,7
V	112,0 i więcej	3	2,9	9	8,8	4	3,8
Razem		102*	100,0	102*	100,0	104*	100,0

Źródło: Spisy Powszechne z lat 1970, 1978, 1988. Obliczenia własne.

Zarówno w roku 1970, jak 1978 i 1988 ponad 41% wsi cechował niedobór kobiet. Największe ich niedobory wykazywały wsie gorczańskie (Obidowa, Ochotnica, Tylmanowa), większość wsi spiskich, ptn. część Skalnego Podhala, pd. i pd/zach. część Kotliny Nowotararskiej, od Białego Dunajca aż po Klikuszową, leżące w pobliżu Babiej Góry Podwilk, Podsarnie, przygraniczne Witów i Chochołów.

Niedobór mężczyzn i duża nadwyżka kobiet cechowały wsie orawskie od Jabłonki do Lipnicy Wielkiej, wsie wokół Zakopanego (Kościelisko, Poronin), rabczańskie od Chabówki po Rabę Wyżną i po Harkabuz, w zapleczu Szczawnicy, Krościenko i Sromowce Niżne. W przyszłości, anomalie te, przy mniejszym nasileniu przestrzennych przesunięć ludności, mogą ulec stopniowemu wyrównaniu.

* Ustalono dla tej liczby wsi.

Kierunki przeobrażeń w strukturze wieku ludności

Zmiany w strukturze płci, falowania w ruchu naturalnym i migracyjnym, depopulacja pewnych obszarów rzutują na układ zróżnicowań w strukturze wieku. Ludność Podhala, mimo swej długowieczności uchodziła za zbiorowość młodą, ze względu na duży udział dzieci i młodzieży. Jednak w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nastąpiły zmiany we wzajemnych proporcjach trzech podstawowych grup wieku, tj. wieku przedprodukcyjnego, produkcyjnego i poprodukcyjnego. Poniżej przyjęto za górną granicę wieku przedprodukcyjnego 14 rok życia, za górną granicę wieku produkcyjnego 64 rok życia. Przeobrażenia w strukturze wieku ludności miast i wsi Podhala ilustrują tabele 4 i 5.

Tabela 4

Struktura wieku ludności miast Podhala w latach 1970, 1978 i 1988

Miasta	Lata	Ludność ogółem	W wieku:		
			przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
Nowy Targ	1970	22096	28,6	64,9	6,5
	1978	26449	28,6	63,9	7,5
	1988	31804	28,3	62,5	6,5
Rabka	1970	10817	27,2	63,9	8,9
	1978	12469	29,2	59,7	11,1
	1988	13387	25,8	63,7	10,5
Szczawnica	1970	8708*	29,3	61,4	9,3
	1978	8991*	27,5	60,3	12,2
	1988	6702	28,1	61,9	10,0
Zakopane	1970	27276	21,5	68,6	9,9
	1978	28405	19,9	67,4	12,7
	1988	28833	22,2	65,5	12,3
Miasta woj. nowosądeckiego	1970	172538	-	-	-
	1978	212406	32,4	55,9	11,7
	1988	245749	33,5	55,6	10,7
Miasta Polski	1970	17088000	23,6	64,6	11,0
	1978	20154500	24,6	66,5	8,9
	1988	23127000	25,4	63,6	11,0

Źródło: Spisy Powszechne z lat 1970, 1978 i 1988. Obliczenia własne.

*łącznie z Krościenkiem.

Punktem wyjścia w rozważaniach nad strukturą wieku są zmiany w grupie przedprodukcyjnej. W miastach Podhala odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym w badanym okresie był zróżnicowany i wykazywał znaczne wahania. Najkorzystniejszy udział młodych osób w ogólnej liczbie ludności cechował Nowy Targ i Szczawnicę, zarówno z Krościenkiem, jak i bez Krościenka, w 1988 r. Najniższy odsetek ludzi młodych był w Zakopanem i Rabce w 1988 roku. Potwierdza to wkraczanie Zakopanego w tzw. starość demograficzną. Obraz młodości demograficznej zawdzięcza Podhale swej wsi.

Tabela 5

Struktura wieku ludności wsi Podhala w latach 1970, 1978 i 1988

Lata	Ogółem ludności	W wieku:		
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
		%		
1970	119378	32,6	58,9	8,5
1978	121820	30,4	59,6	10,0
1988	137261	29,2	61,7	9,1

Źródło: Spisy Powszechne z lat 1970, 1978 i 1988. Obliczenia własne.

Udział dzieci i młodzieży w ogólnej strukturze wieku ludności wsi w roku 1970 był wysoki, gdyż wynosił prawie 33%. W ciągu 18 lat nastąpił niekorzystny spadek tej grupy o niemal 4%. Mimo to ludność wsi Podhala należy wciąż do młodej populacji, wkraczającej dopiero w tzw. dojrzałość demograficzną. W układzie przestrzennym udział młodych w ogólnej liczbie ludności był zróżnicowany. W 1970 r. odsetek wsi o dużym udziale młodych (30 i więcej %) wynosił ponad 78%, w 1978 r. już tylko 49%, w roku 1988 spadł poniżej 32%. Wysoki udział dzieci i młodzieży (ponad 30%) w ogólnej zbiorowości cechował wsie leżące u stóp Babiej Góry, Gorców, niektóre wsie spiskie i nowotarskie. Do wsi o najniższym udziale I grupy wieku, tj. poniżej 25% należały Brzegi, Chochółów, Czorsztyn, Falsztyn, Krościenko, Odrowąż i Podczerwone, a więc wsie z różnych podregionów (około 7% wsi).

Wyraźnie korzystnie kształtowała się natomiast wielkość grupy produkcyjnej. Jej udział w miastach wprawdzie nieco się obniżył (tab. 4), ale w skali wsi systematycznie wzrastał. W 1970 r. średnia wielkość tej grupy wynosiła 58,9%, w roku 1988 już 61,7%. Odsetek wsi, w których grupa produkcyjna liczyła ponad 60%, wzrósł z 27 w 1970 r. do 46,5% w 1978 r. i do niemal 75% w 1988 r. Największy

odsetek ludzi tej grupy liczyło w 1988 r. Krościenko, aż 73% oraz wsie o najmniejszym udziale grupy przedprodukcyjnej. Wzrost grupy produkcyjnej wiązał się z dużym udziałem dzieci i młodzieży w latach siedemdziesiątych. Z ekonomicznego punktu widzenia był to wzrost korzystny. Zwiększał bowiem ilość osób produkujących dobra podstawowe, przeznaczone dla całej zbiorowości. Wpływie to jednak w przyszłości na dalsze powiększenie grupy seniorów, czyli osób w wieku 65 i więcej lat.

Wielkość odsetka właśnie tej grupy (III grupy wieku) w ogólnej liczbie ludności wskazuje najsilniej na proces starzenia się danej populacji. Do określenia stopni starości badanych zbiorowości służą tzw. współczynniki starości, opracowane przez E. Rosseta (1971), a zmodyfikowane przez autorkę (1983).

Tabela 6

Stopnie starości wg wielkości współczynników starości (odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym)

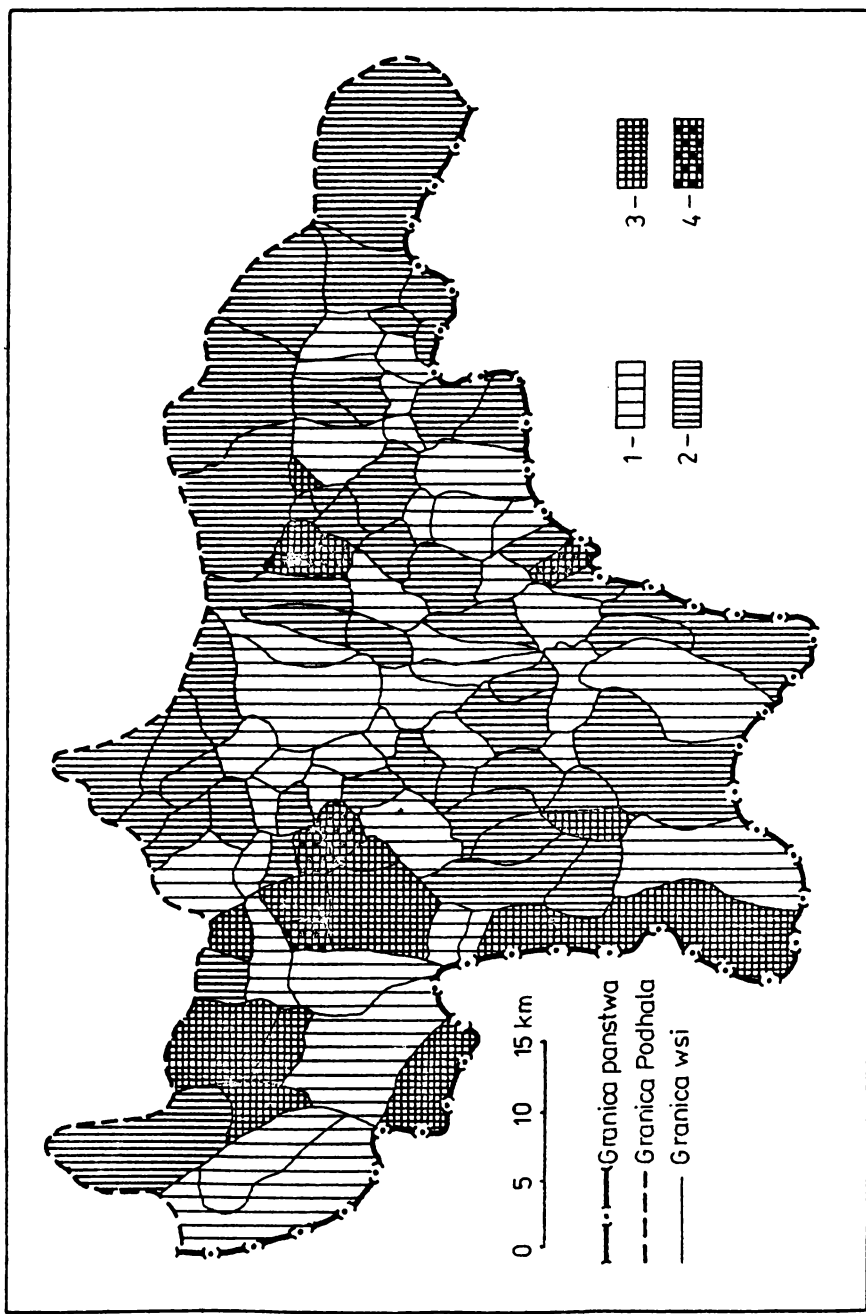
Grupy	Stopnie starości	%
I	młodość demograficzna	poniżej 8,0
II	dojarzałość demograficzna	8,0–9,9
III	przedpole starzenia się	10,0–11,9
IV	początkowy stan starości	12,0–14,9
V	zaawansowany stan starości	15,0 i więcej

Wysokość współczynników starości dla miast Podhala była zróżnicowana i wykazywała duże wahania w ciągu osiemnastolecia.

Tabela 7

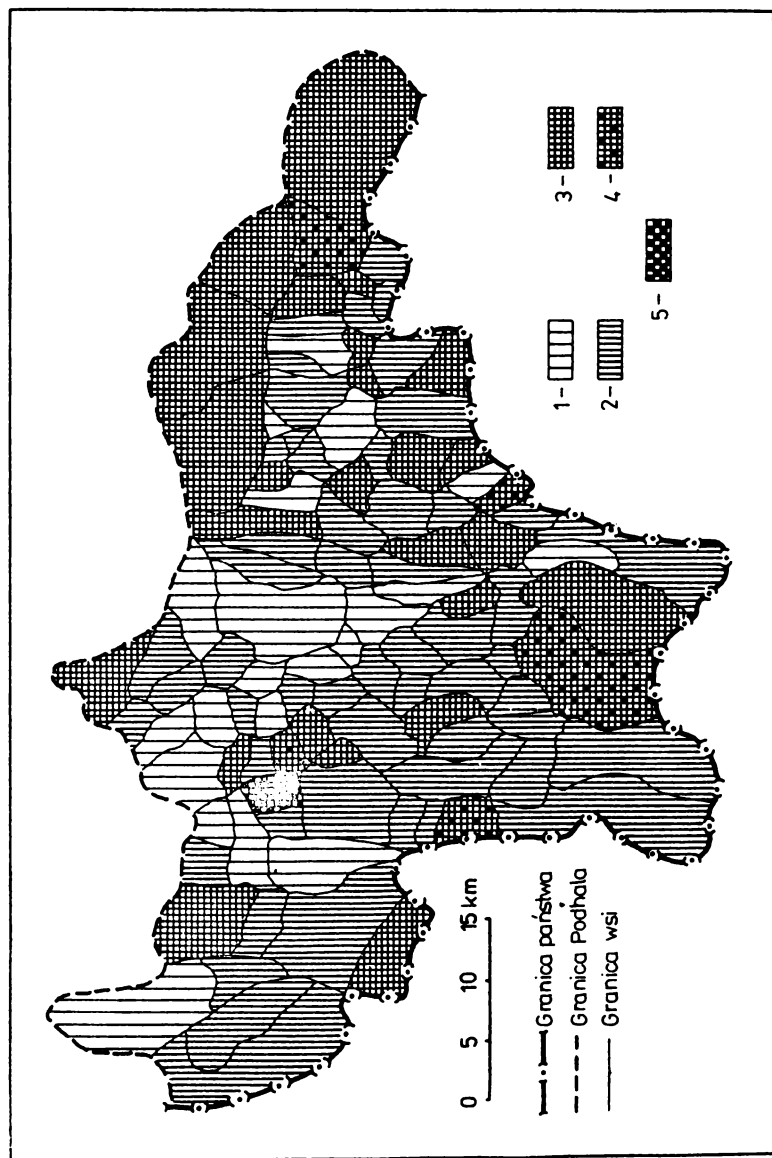
Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym w miastach Podhala

Miasta	Lata		
	1970	1978	1998
	%		
Nowy Targ	6,6	7,6	6,5
Rabka	8,9	11,1	10,5
Szczawnica	9,3	12,2	10,0
Zakopane	9,9	12,7	12,3

Ryc. 3. Udział grupy poprodukcyjnej w ogólnej liczbie ludności w 1970 r. w %.

- 1) <8,0
- 2) 8,0 - 9,9
- 3) 10,0 - 11,9
- 4) 12,0 - 14,9

Ryc. 4. Udział grupy poprodukcyjnej w ogólnej liczbie ludności w 1988 r. w %.

1) < 8,0

2) 8,0 - 9,9

3) 10,0 - 11,9

4) 12,0 - 14,9

5) 15,0 i >

W 1970 r. miasta Podhala cechowała w świetle wysokości współczynnika starości bądź młodość, bądź dojrzałość demograficzna. W osiem lat później wszystkie miasta wykazywały znaczne zaawansowanie w procesie starzenia się. Sytuacja uległa poprawie w 1988 roku. We wszystkich miastach współczynniki starości były niższe niż w 1978 r., ale wyższe niż w 1970 r. (z wyjątkiem Nowego Targu). Struktura wieku ludności uległa zatem poprawie pod koniec lat osiemdziesiątych, po pewnych wahaniciach w 1978. Bardzo poprawną strukturę wieku poprodukcyjnego wykazywał Nowy Targ, najbardziej natomiast zestarzałą Zakopane. Rabka i Szczawnica znalazły się w przedpolu starzenia się. Silniej niż w miastach proces starzenia się ludności zachodził w niektórych wsiach (ryc. 3 i 4).

Tabela 8

Odsetek wsi Podhala wg wysokości udziału grupy poprodukcyjnej w latach 1970, 1978 i 1988

Wyszczególnienie	% wsi		
	lata		
	1970	1978	1988
poniżej 8%	38,2	8,0	22,4
8,0 – 9,9	43,1	37,2	53,1
10,0 – 11,9	12,8	40,2	19,4
12,0 – 14,9	5,9	13,7	4,1
15,0 i więcej	–	0,9	1,0

Źródło: Spisy Powszechne z lat 1970, 1978 i 1988. Obliczenia własne

W 1970 r. prawie 40% wsi w świetle współczynników starości cechowała młodość demograficzna. Potwierdza to również wysokość udziału grupy przedprodukcyjnej (tab. 5). W 1978 r. ilość wsi o młodej strukturze wieku obniżyła się do 8%. W ciągu następnego dziesięciolecia 22% wsi odznaczało się niskimi współczynnikami starości, ale w stosunku do 1970 r. udział tej grupy spadł aż o 17%. W przedpolu starzenia się wkroczyło w 1970 r. niecałe 13% wsi, w 1978 ponad 40%, w 1988 r. o połowę mniej. W 1978 r. wieś Podhala wykazywała szybko postępujący proces starzenia się, zahamowany dość znacznie w 1988 r. Falowania w strukturze wieku poprodukcyjnego potwierdzają ryciny 3 i 4.

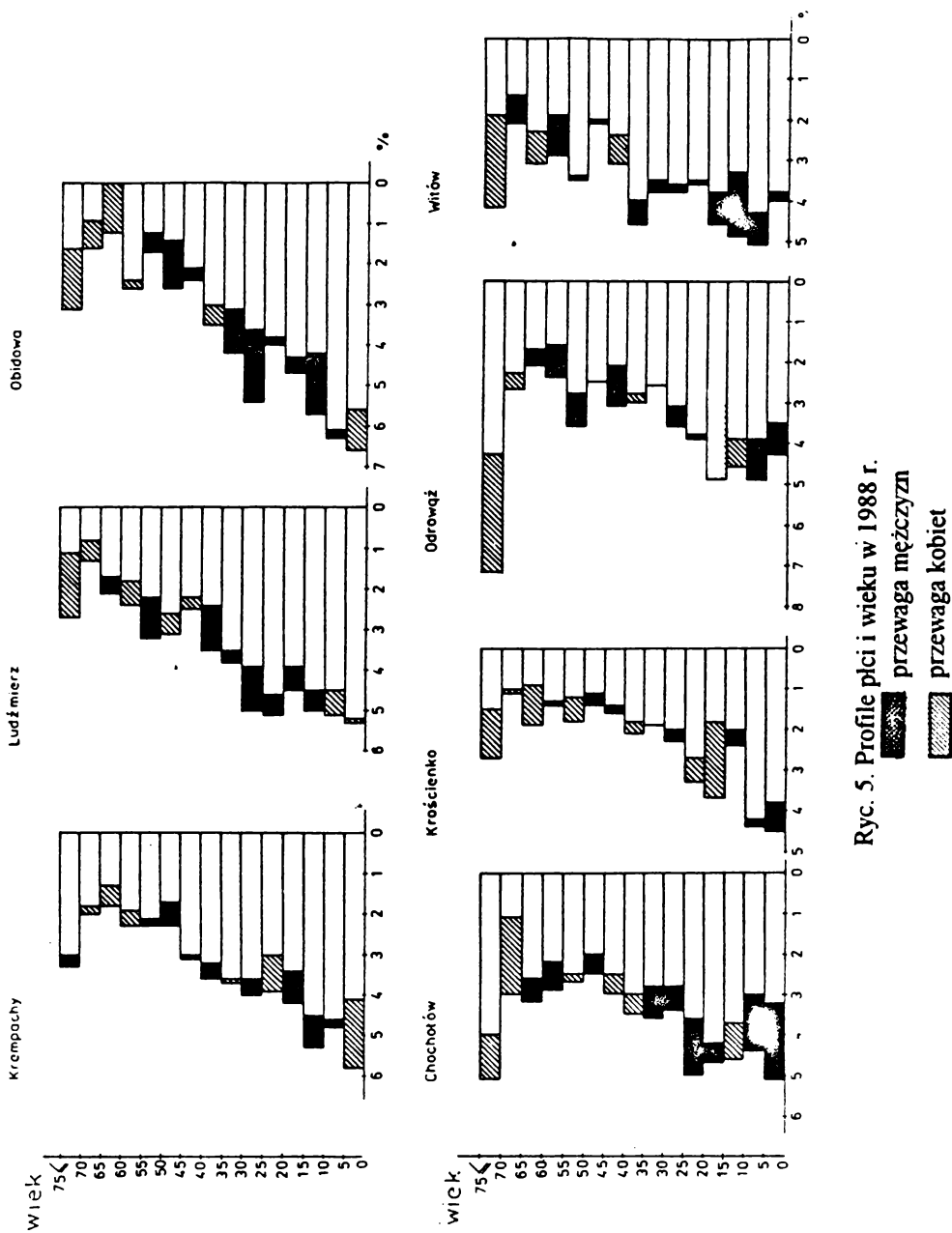
Zróznicowane układy proporcji poszczególnych grup wieku i mniejszych ich kohort, zarówno mężczyzn jak i kobiet, ilustrują zamieszczone profile wieku i płci (ryc. 5). Dla ich przedstawienia wybrano wsie z różnych podregionów: Chochołów,

wieś-skansen dawnej zabudowy góralskiej; Krościenko, niegdyś miasteczko i uzdrowisko związane ze Szczawnicą; Ludźmierz i Odrowąż z Kotliny Orawsko-Nowotarskiej; Obidowę spod Gorców, wieś uprzednio będącą na uboczu, obecnie o dobrych powiązaniach komunikacyjnych z Nowym Targiem, oraz Witów, leżący u stóp Tatr, w pobliżu Zakopanego.

Profile wieku i płci obrazują wewnętrzny układ grup wieku w przedziałach pięcioletnich od lat niemowlęcych począwszy, a kończąc na wieku ludzi starych, liczących siedemdziesiąt i więcej lat. Jednocześnie wykazują nadwyżki i niedobory mężczyzn lub kobiet w tych samych grupach wieku. W poprawnie układających się proporcjach wieku i płci profil, podobnie jak piramida, powinien mieć szeroką podstawę (grupa dzieci i młodzieży), na którą nakładają się stopniowo zmniejszające się grupy mężczyzn i kobiet. Czapa górna wynika z sumowania osób liczących 70 i więcej lat, gdyż statystyka nie wydziela starszych grup wieku w układach pięcioletnich.

We wszystkich badanych wsiach profile wykazują duże nieprawidłowości. W Odrowążu i Witowie skurczeniu uległa podstawa profilu, w wyniku zmniejszenia się liczby dzieci do czwartego roku życia. Dalsze trzy grupy (do 19 lat) były liczniejsze, ale począwszy od 20 roku życia do 34 wykazywały implozję, co świadczy o małej liczebności osób wieku wczesnoprodukcyjnego, poniżej 40 roku życia. Wyższe grupy wieku wykazywały dużą nieregularność, łącznie z przeplataniem się nadwyżki kobiet lub mężczyzn. Jedynie powyżej 70 roku życia przewagę miały kobiety.

Bardzo zaburzony profil cechował Krościenko. Silna nadwyżka kobiet występowała już w grupie liczącej od 15 do 24 lat, od 50 do 54 i od 60 roku życia wzwwyż. Stosunkowo korzystniejszy układ wykazywały Obidowa, Krempachy i Ludźmierz. Zaznaczyła się tu jednak nadwyżka dziewcząt w najmłodszych grupach wieku. Zaburzenia w strukturze płci i wieku wynikają ze zmian w ruchu naturalnym i migracyjnym. Dla Podhala brak danych dotyczących podstawowych ruchów ludności w przekroju poszczególnych osad. Publikowane materiały odnośnie urodzeń, zgonów i przemieszczeń ludnościowych podawane były bądź w przekroju powiatów, z podziałem na miasto i wieś bądź gmina, a dla lat osiemdziesiątych w przekroju województw z wyróżnieniem „ogółem dla miast i wsi”. Drogą kwerend terenowych w parafiach zebrano dane dotyczące ruchu naturalnego dla dwudziestu kilku wsi Podhala, w tym dla pięciu wybranych wsi.

Ryc. 5. Profile płci i wieku w 1988 r.
 ■ przewaga mężczyzn
 ▨ przewaga kobiet

Zmiany w ruchu naturalnym

Duża liczebność rodzin góralskich uchodziła za wręcz przysłowiową przez wiele lat. Wysoka stopa urodzeń cechowała I fazę wyżu demograficznego. Dla miast wynosiła ona 23,3‰, dla wsi ponad 28‰. Współczynnik urodzeń w poszczególnych wsiach wynosił od 15 do 28‰, wyjątkowo do 34‰. W 1970 r. współczynnik ten uległ obniżeniu i wynosił średnio dla miast 20,5‰, dla wsi 20,6‰; w badanych wsiach od 14 do 21‰. Koniec lat siedemdziesiątych i lata osiemdziesiąte (druga faza wyżu demograficznego) cechowały ponowny wzrost urodzeń, niższy jednak od poprzedniej fazy. Współczynniki urodzeń wynosiły od 19 do 26‰; najniższe notowano we wsiach o charakterze implozyjnym i stagnującym.

Stopa zgonów ulegała także pewnym wahaniom. Najwyższą ilość zgonów notowano w latach 1951 do 1960, od 8 do 15‰ i w latach osiemdziesiątych, najniższą między 1970 a 1978 rokiem. Wzrost śmiertelności w ostatnich latach wiąże się z procesem starzenia się ludności i pogarszającymi się warunkami zdrowotnymi. Efektem był zróżnicowany przyrost naturalny.

Najwyższa stopa przyrostu przypadła na lata największej rodności. W okresie od 1951 do roku 1970 wynosiła od 13 do 24‰, wyjątkowo poniżej 7‰; w latach osiemdziesiątych od 9 do 18‰. Zwiększony przyrost naturalny wpłynął niewątpliwie na poprawę struktury wieku i płci w 1988 r. w młodszych grupach wieku, przy nieco mniejszym nasileniu przemieszczeń ludnościowych.

Ruchy wędrownicze ludności, niezbyt dokładnie odnotowywane w miejscowych urzędach, wykazywały również falowanie migracyjne; w miastach, z niewielkim saldem dodatnim dla Nowego Targu i Szczawnicy, zmiennym dla Zakopanego i Rabki i ujemnym w zasadzie dla wsi, z wyjątkiem gminy Tatrzańskiej. Odprływ przybrał na sile w latach osiemdziesiątych i skierowany był głównie do USA. W zasadzie miał charakter pobytu czasowego, często przekształcał się w stały. Jego celem, jak wykazały wywiady, było zdobywanie pieniędzy, głównie na budowę wieloizbowego okazałego domu. Napływ na wieś związany był przede wszystkim z ożenkami, do wsi atrakcyjnych, takich jak Bukowina Tatrzańska czy Kościelisko, także z budową własnego domu, pracą w mieście, najczęściej w Zakopanem lub w lokalnej instytucji usługowej.

Nieco inny przebieg wykazywały zmiany w strukturze zatrudnienia ludności. Załamania w zatrudnieniu, tak charakterystyczne dla rozwoju ludności, płci i wieku, zaczęły występować dopiero w 1989 r.

Zatrudnienie ludności Podhala

Podstawową gałęzią gospodarki Podhala, zarówno przed II wojną, jak i w pierwszych latach po wojnie, było rolnictwo (Górz, Prochownikowa, 1989). W 1931 r. na każde 1000 mieszkańców prawie 500 było zatrudnionych w rolnictwie; 6,7 w przemyśle i rzemiośle, 8,4 w usługach i pozostałych działach gospodarki. W miastach pewną rolę odgrywał drobny przemysł i rzemiosło oraz różnego rodzaju usługi, głównie handlowe. We wsiach, mimo ich rolniczego charakteru, ze względu na dużą liczebność osób w rodzinie, ludność chwycyła się różnych dodatkowych zajęć, w lasach, przy wyrobie sukna, w przetwórstwie wełny, skór itp. Dla znacznej ilości mieszkańców brak było jednak dodatkowych źródeł dochodów, co przy wzrastającej liczbie ludności wpływało na stagnację, a nawet regres tego obszaru. Spowodowało to m.in. wspomniany masowy exodus górali po drugiej wojnie, głównie na Ziemi Zachodniej i do miast Polski Centralnej oraz częściowo do Czechosłowacji.

Pomimo silnego wychodźstwa region ten miał duże nadwyżki siły roboczej, głównie z powodu wysokiej stopy przyrostu naturalnego. Dopiero powstanie Fabryki Obuwia w Nowym Targu zapoczątkowało istotne zmiany w stosunkach gospodarczych Podhala i przeobrażenia struktury zatrudnienia mieszkańców (Górz, Prochownikowa, 1985). Duże znaczenie miały także inne inwestycje podhalańskie, jak np. Wytwórnia Nart w Szaflarach, Zakłady Futrzarskie w Nowym Targu oraz rozproszone po wsiach małe zakłady. Coraz większą rolę odgrywał także rozwój uzdrowisk i turystyka.

Poniżej przedstawiono zmiany zachodzące w strukturze zatrudnienia mieszkańców Podhala w latach 1970–1988. Podstawową bazę materiałową stanowiły dane Spisów Powszechnych z lat 1970, 1978 i 1988. Ponadto w oparciu o Karty Osobowe Mieszkańców omówiono na przykładzie 10 wsi zatrudnienie wg głównych ośrodków pracy, dojazdy do pracy itp. Żmudne zestawienia (karta po karcie) mają niestety tylko charakter reprezentacji, gdyż kartoteki nie są starannie prowadzone i unowocześniane. Dotyczy to zarówno zawodu, jak i miejsca pracy. Materiały te rzucają jednak pewne światło zarówno na wykształcanie się dość charakterystycznej struktury zawodowej mieszkańców wsi, jak i zasięgu ich ciężań. Punktem wyjścia w tych rozważaniach jest analiza źródeł utrzymania.

Charakterystyka źródeł utrzymania ludności

Zróznicowanie i zmiany źródeł utrzymania wg wielu autorów dają tylko wstępne rozpoznanie istotnych przeobrażeń w strukturze społeczno-zawodowej ludności. Cechą charakterystyczną ludności miast Podhala był, podobnie jak i w innych miastach Polski, wysoki odsetek osób utrzymujących się ze źródeł pozarolnych. W 1988 r. wynosił średnio aż 93%; najwyższy był w Nowym Targu (94%). Udział ten wzrósł zarówno w odniesieniu do 1970, jak i 1978 r. od 14 do 18 punktów, głównie w Nowym Targu i Zakopanem. Najniższy poziom utrzymujących się z zajęć pozarolniczych przypadła na 1978 rok, jako wynik przejścia znacznej liczby osób na wcześniejszą emeryturę (tab. 9).

We wsiach, w przekroju gmin, w związku z rozwojem gospodarczym całego regionu (przemysłu, turystyki i in.) następował systematyczny wzrost utrzymujących się z zajęć pozarolnych. W 1988 r. w połowie ludności gmin wzrost wynosił ponad 20 punktów więcej w stosunku do 1970 r. Największy udział tej grupy ludności zaznaczył się w Krościenku, bo aż 76%, w Czorsztynie 72%, w związku z budową zapory, i Rabie Wyżnej (71%). Ponadto w żadnej z gmin, nawet w 1978 r., nie nastąpił spadek tego źródła utrzymania, mimo zwiększenia się odsetka utrzymujących się wyłącznie z niezarobkowych źródeł, co ilustruje tabela 9.

Wzrost niezarobkowych źródeł utrzymania przyczynił się znacznie do obniżenia lub stagnacji odsetka ludności czynnej zawodowo (tab. 10). W miastach Podhala udział czynnych zawodowo był niski i wynosił średnio 47%, jedynie w Szczawnicy ponad 54%.

Cechą charakterystyczną ludności gmin Podhala był także niski stopień aktywności zawodowej (tab. 10), poniżej 60%. Jedynie w trzech gminach (Bukowina Tatrzańska, Czarny Dunajec, Tatrzańska) w 1970 r. nieco przekroczył 60%.

Istotne zmiany zaszły natomiast w strukturze zatrudnienia ludności. Zaznaczył się wyraźnie proces dezagraryzacji, przy stałym wzroście zatrudnienia pozarolnego. W jego wysokości, podobnie jak w źródłach utrzymania, największy udział w badanym 18-leciu miały miasta. W 1970 r. średnia wielkość zatrudnienia pozarolnego wynosiła w nich 81% ogólnego zatrudnienia, w 1988 r. prawie 87%. Najwyższy odsetek ludności czynnej poza rolnictwem wykazywały Nowy Targ i Zakopane. W uprzemysłowionym Nowym Targu udział ten wzrósł od 83% w 1970 r. do prawie 90% w 1988 r. Zakopane, jako ośrodek wypoczynkowy i turystyczny, cechowało się

Tabela 10

Ludność czynna zawodowo wg miast i gmin w latach 1970, 1978 i 1988

Wyszczególnienie	Ludność ogółem	W tym czynni zawodowo	Ludność ogółem	W tym czynni zawodowo	Ludność ogółem	W tym czynni zawodowo
	lata					
	1970		1978		1988	
	l	%	l	%	l	%
Miasta:						
Now Targ	22096	48,70	26449	46,8	31804	45,2
Rabka	10817	50,83	12469	45,8	13387	47,9
Szczawnica*	8714	54,6	5873	51,1	6702	54,2
Zakopane	27276	50,9	28405	49,1	28833	46,5
Gminy:						
Biały Dunajec	13022	58,7	13614	56,4	14552	58,7
Bukowina Tatrzańska	9615	60,2	10086	57,9	10898	58,8
Czarny Dunajec	18096	60,9	18124	56,9	18942	59,8
Czorsztyn	7643	57,0	5543	54,8	5999	54,8
Jablonka	16251	58,4	16595	53,8	18360	56,5
Krościenko n. Dunajcem	-	-	5361	51,5	6025	54,9
Lapsze Niżne	6609	59,6	6909	57,0	7630	58,4
Nowy Targ	16149	57,3	17140	56,0	18929	56,7
Ochotnica Dolna	6813	54,4	6374	55,5	6667	57,2
Raba Wyżna	12860	54,6	13548	51,6	15142	54,8
Rabka	3542	51,4	3612	51,6	3952	54,0
Tatrzańska	14364	60,2	15429	56,8	17045	58,4

*W 1970 r. razem z Korścienkiem

Źródło: Materiały Spisów Powszechnych z lat 1970, 1978 i 1988. Obliczenia własne

również wysokim odsetkiem osób czynnych poza rolnictwem. Najmniej zatrudnionych w działach pozarolnych wykazywała Szczawnica, ale i tu wzrost wynosił 12 punktów.

Także w poszczególnych gminach, dotychczas rolniczych, zaznaczył się wyraźny proces dezagrarnizacji. Średnia wielkość zatrudnienia pozarolnego wynosiła w 1970 r. około 32%, w 1988 r. 40,5%. Największe nasilenie przechodzenia do zajęć pozarolnych nastąpiło między 1970 a 1978 rokiem, w okresie ogólnej prosperity kraju i jego dalszego uprzemysłowienia. W ostatnim spisowym dziesięcioleciu zaznaczyła się natomiast stagnacja bądź regres związany z ogólną recesją gospodarczą. Wzrost zatrudnienia pozarolnego wykazywały tylko gminy Jablonka, Czorsztyn i Ochotnica. Regres objął 6 gmin, najsilniej dotknął Tatrzańską i Biały Dunajec.

W przekroju wsi obraz zatrudnienia pozarolnego tworzył mozaikę. Na przykład z wsi rabczańskich najwyższy odsetek zatrudnionych poza rolnictwem cechował Chabówkę (osada kolejarzy), prawie 70% najniższy był w Rdzawce, 22%. W Rabie Wyżnej i w Bielawce wynosił ponad 50%, w sąsiednim Harkabuzie, Podsarniu czy Podszklu niecałe 15%. Podobnie było na Skalnym Podhalu i innych terenach. W początkach lat siedemdziesiątych wsie o znacznym udziale zatrudnionych poza rolnictwem (30–50%) układały się w pasma o prawie równoleżnikowym przebiegu. Pas południowy obejmował wsie położone na zachód i płn. wschód od Zakopanego (od Witowa poprzez Kościelisko po Poronin, Murzasichle, Biały Dunajec i Bukowinę). Drugi pas północny, o podobnie wysokim udziale czynnych poza rolnictwem (z małymi wyjątkami) ciągnął się od Krościenka na zachód po Nowy Targ i północny zachód do Raby Wyżnej i Rabki. Trzeci, zachodni, obejmował wsie orawskie od Czarnego Dunajca poprzez Jabłonkę do Lipnicy Wielkiej.

Niskim udziałem ludności zatrudnionej poza rolnictwem cechowały się wsie gorcezańskie, głównie Obidowa, Ochotnica, zwłaszcza Górna i Tyłmanowa. Odpowiednikami tego pasa na północnym zachodzie były wsie środkowo-zachodniej części Kotliny Nowotarsko-Orawskiej, od Wróblówki po Podsarnie, i wsie podbabiogórskie (Zubrzyca, Podwilk, Orawka). Niski udział miała również Lipnica Mała i Chyżne, podobnie jak wsie północno-zachodniej części Skalnego Podhala i południowo-zachodniej części Spisza, głównie wsie z pogranicza z Czechosłowacją.

Końcowe lata siedemdziesiąte (1978 r.) i połowę następnej dekady cechował wzrost zatrudnienia pozarolnego aż w 98 wsiach (92% wsi). Jedynie w 8 wsiach odsetek zatrudnionych poza rolnictwem wynosił poniżej 10%. Dotyczyło to zwłaszcza wsi stagnujących i wyludniających się, jak np. podbabiogórskiego Harkabuzu, Odrowąza, położonego na północ od Czarnego Dunajca, Działu, Morawczyny, paru wsi na północny wschód od Łapsz i kilku innych. Wsie te zostały najpóźniej powiązane siecią autobusów z ośrodkami pracy.

Głównymi przyczynami wzrostu zatrudnienia pozarolnego były zatem: powstanie pozarolnych ośrodków pracy, przede wszystkim przemysłowych i turystycznych, oraz rozwój infrastruktury transportowej. Kierunki zatrudnienia pozarolnego ludności zdeterminowane były możliwościami znalezienia pracy. Dotyczyło to zarówno miast, jak i wsi.

W Nowym Targu głównym, ośrodkiem przemysłowym, najwięcej zatrudnionych było w przemyśle (ponad 40%), w handlu (około 15%), w transporcie, oświacie (około 8%). W pozostałych miastach na pierwsze miejsce wysuwało się zatrudnienie w ochronie zdrowia (od 30 do 40%); drugie miejsce zajmowało zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle (od 12 do 20%), przy tendencji spadkowej; trzecie zatrudnienie

w handlu (tendencja wzrastająca); czwarte, niemal ex equo nauka, oświata, wychowanie i transport, w którym jednak spadało zatrudnienie, podobnie jak w budownictwie.

W przekroju gmin dominowało zatrudnienie ludności w przemyśle, od 20 do 44%. W tym dziale zatrudnienia w ostatnich latach zaznaczała się tendencja spadkowa. Zwiększało się natomiast zatrudnienie w handlu i ochronie zdrowia, najwyższe w gminie Tatrzańskiej i Rabce (27 i 24%). W przekroju wsi dominowało zatrudnienie w przemyśle i handlu, we wsiach leżących w zapleczu uzdrowisk – w ochronie zdrowia.

Pewien odsetek ludności znajdował zatrudnienie w Czechosłowacji. W 1988 r. pracowało tam ogółem 646 osób¹, w tym 43 osoby zatrudnione sezonowo. Wśród stale zatrudnionych większość stanowili mężczyźni (333 spośród 603 osób, tj. 55,2%). Znaczna była jednak ilość kobiet (270 tj., 44,8%). Pracujący w Czechosłowacji pochodzili z 43 miejscowości, w tym tylko 5 z Nowego Targu i 1 z Zakopanego. Tak duża dyspersja wiązała się z niewielką ilością osób pochodzących z poszczególnych wsi. Z 15 wsi pracowało po 1 mieszkańcu. Tylko z 8 wsi pracowało więcej niż 20 osób, w tym z 3 wsi ponad 60 osób. Największa ilość pracujących u południowych sąsiadów rekrutowała się z Czarnej Góry (99 osób), Jurgowa – 75 osób, Lipnicy Wielkiej – 67 i Kacwina – 59 osób.

Zatrudnieni w Czechosłowacji pracowali w 10 różnych zakładach w 8 miejscowościach, niezbyt oddalonych od naszej granicy. W niektórych miejscowościach, np. w spiskiej Starej Wsi czy Keżmarku pracowały tylko kobiety (120 i 33), w innych, jak w Dolnym Kubinie z naszych pracowników tylko mężczyźni (24). Dużą grupę, 204 osoby, w tym 62 kobiety, stanowili pracownicy leśni, zatrudnieni w Tatrzańskiej Łomnicy („TANAP”). Prawie połowa z nich (95 osób) pracowała tu 20 lat i dłużej. Ogółem na 603 osoby zatrudnione za południową granicą prawie połowa pracowała tam więcej niż 10 lat. Pracownicy ci rekrutowali się przeważnie ze wsi spiskich i orawskich.

Ze wszystkich wsi, posiadających kogoś w Ameryce, wyjeżdżali ludzie na „krótki” pobyt, w celu odwiedzenia krewnych i podjęcia się różnych prac „na czarno”. Pobyt taki trwał od pół roku do kilku lat. Niektórzy zostawali w USA na stałe. Sezonowym, ale intratnym zajęciem (flisactwem turystycznym) trudniło się około 500 osób z wsi spiskich położonych nad Dunajcem.

Zatrudnienie pozarolne dla 10 wybranych wsi przedstawiono w oparciu o dane z Kart Osobowych mieszkańców (tab. 11). Mimo wielu niedociągnięć (często nie wpisywano ani zawodu, ani miejsca pracy) naświetlają one dodatkowo ośrodki pracy, wyjazdy do pracy i strukturę zawodową zatrudnionych.

¹ Wg danych WUS

Tabela 11

Czynni zawodowo poza rolnictwem w miejscu zamieszkania i wyjeżdżający do pracy w 1988 r.

Nazwa wsi	Czynni poza rolnictwem	Pracujący w miejscu zamieszkania		Wyjeżdżający do pracy	
		l	%	l	%
Brzegi	59	2	3,3	57	96,7
Gronków	67	9	13,4	58	86,6
Grywałd	161	18	11,2	143	88,8
Krempachy	51	15	29,4	36	70,6
Ludźmierz	98	15	15,3	83	84,7
Maniowy N.	118	16	13,6	102	86,4
Maniowy S.	102	13	12,8	89	87,2
Obidowa	30	2	6,7	28	93,3
Orawka	162	35	21,6	127	78,4
Witów	314	43	13,7	271	86,3
*Razem z Krościenkiem					

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 1988. Ludność, warunki mieszkaniowe. Woj. nowosądeckie wg miast i gmin, tabela 1.

Z czynnych zawodowo poza rolnictwem kilkanaście, czasem zaledwie kilka osób, znajdowało zatrudnienie na miejscu (3 do 22%). Olbrzymia część wyjeżdżała do pracy, co ilustruje tabela 11. Ośrodki ciężenia były różnorodne i było ich wiele. Niemniej zawsze był jeden lub dwa główne (tab. 12). Należały do nich dla badanych wsi Nowy Targ, Zakopane, dla niektórych Szczawnica-Krościenko, rzadziej Czorszyn lub Bukowina. Zatrudniały one od 50 do 80% czynnych poza rolnictwem i od 47 do 93% wyjeżdżających do pracy.

W strukturze zawodowej zatrudnionych poza rolnictwem uderzała mnogość zawodów; od 11 w Obidowej do 53 w Witowie. Kilka z nich miało jednak charakter zawodów wiodących, do których należały: obuwnik (zatrudnieni w Zakładach Obuwniczych w Nowym Targu), kucharz, sprzedawca, nauczyciel, kelner i krawiec (tab. 13).

Struktura zawodowa czynnych poza rolnictwem potwierdzała ogromne znaczenie Zakładów Obuwniczych w Nowym Targu jako wiodącego miejsca pracy dla mieszkańców wsi Podhala. Wielorakość zawodów wskazywała z jednej strony na sposobność, a może konieczność chwytania się różnych prac w celu powiększenia dochodów przeznaczonych np. na budowę domu, z drugiej strony świadczyła o znaczeniu zasadniczych szkół zawodowych, kształcących w określonym kierunku (w zawodach wiodących).

Tabela 12

Główne ośrodki zatrudnienia (poza miejscem zamieszkania)

Nazwa wsi	Ilość ośrodków dojazdowych	Nazwa ośrodków głównych	Wielkość zatrudnienia w ośrodkach w stosunku do:			
			czynnych poza rolnictwem		wyjeżdżających	
			l	%	l	%
Brzegi	6	Zakopane	30	50,6	30	52,6
		Bukowina	10	16,9	10	17,5
Gronków	12	Nowy Targ	42	62,7	42	72,4
Grywald	11	Nowy Targ	62	38,5	62	43,4
		Szczawnica-Krościenko	41	25,5	41	28,7
Krempachy	6	Nowy Targ	27	52,9	27	75,0
Ludźmierz	11	Nowy Targ	62	63,3	62	74,8
		Zakopane	7	7,1	7	8,4
Maniowy N.	14	Nowy Targ	60	50,8	60	58,8
		Czorsztyn	20	16,9	20	19,6
Maniowy St.	12	Nowy Targ	46	45,1	46	51,7
		Czorsztyn	10	9,8	10	11,2
Obidowa	3	Nowy Targ	24	80,0	24	85,7
		Zakopane	3	10,0	3	10,7
Orawka	21	Nowy Targ	60	37,0	60	47,2
Witów	13	Zakopane	254	80,9	254	93,7

Źródło: Karty Osobowe Mieszkańców w gminach.

Tabela 13

Zróźnicowanie zawodowe czynnych poza rolnictwem

Nazwa wsi	Czynni poza rolnictwem	Ilość zawodów	Wielkość zatrudnienia w zawodach wiodących
Brzegi	59	23	kucharz 8
			kierowca 7
			sprzedawca 7
Gronków	67	21	obuwnik 11
			krawiec 3
			sprzedawca 3
Grywald	161	32	obuwnik 27
			kucharz 10
Krempachy	51	17	obuwnik 14
			kuśnierz 3
Ludźmierz	98	27	obuwnik 22
			nauczyciel 11
			kucharz 6
Maniowy Nowe	118	34	obuwnik 27

cd. Tabela 13

Nazwa wsi	Czynni poza rolnictwem	Ilość zawodów	Wielkość zatrudnienia w zawodach wiodących
Maniowy Stare	102	34	sprzedawca 9 kierowca 6 obuwnik 16
Obidowa	30	11	sprzedawca 9 krawiec 6 nauczyciel 4
Orawka	162	28	obuwnik 17 nauczyciel 13

Reasumując stwierdzono, że zmiany w strukturach demograficznych i zawodowych ludności Podhala, mimo pewnego ich opóźnienia, nawiązywały do przeobrażeń zachodzących w kraju.

a) Zaznaczały się one w falowaniu liczby ludności. Mimo ogólnego przyrostu ludności, niektóre osady Podhala objęła depopulacja. Maksimum depresji przypadło na rok 1978. W latach osiemdziesiątych nastąpił przyrost ludności, aczkolwiek kilka wsi wykazywało nadal imploję, a kilka stagnację.

b) Następstwem wahań w zaludnieniu były deformacje w strukturze płci i wieku. Silna feminizacja miast i dość znaczna w niektórych wsiach, np. na Orawie, oraz maskulinizacja innych, doprowadziły do wytworzenia się mozaikowych układów w strukturze płci.

c) Uwydatnił się również postępujący proces starzenia się ludności, głównie wsi; najsilniejszy był w 1978 roku. W latach osiemdziesiątych uległ on jednak zahamowaniu w wyniku zwiększonego przyrostu naturalnego (tzw. II fala wyżu demograficznego).

d) Zaznaczyła się dezagraryzacja wsi, zwłaszcza położonych w zapleczu ośrodków miejskich; przejawiała się m.in. we wzroście udziału ludności czynnej zawodowo w zajęciach pozarolniczych.

e) Ludność czynna poza rolnictwem reprezentowała duży wachlarz zawodów.

f) Dobre połączenia komunikacyjne, rozwinięte w ostatnim 15-leciu, doprowadziły do wykształcenia się mikroukładów węzłowopasmowych, uformowanych przez ośrodki miejskie jako centra wzrostu i potoki dojazdów.

Zachodzi jednak pytanie, czy współczesny kryzys, zwalnianie z pracy nie tylko w przemyśle, trudności w znalezieniu nowego miejsca zatrudnienia, wpłynie na reorientację w strukturze zatrudnienia i jaki będzie kierunek tych przeobrażeń. Wydaje się jednak, że ludność Podhala, zawsze sobie radząca, znajdzie właściwe wyjście z obecnej depresji gospodarczej.

Changes of demographic and socio-professional structures of Podhale population in the years 1970–1988

The aim of the paper is to present changes in structures of sex, age and employment of Podhale population. Former statistical patterns coming out of many centuries isolation of that mountain region are decaying. Present changes are characterized by spatial differentiation.

Structure of sex was distinguished by abnormal surplus of women in towns of Podhale (from 110 in Nowy Targ to 125 in Zakopane). In villages feminization ratio was more normal and it was 103 in 1988. There was a great polarization in particular villages. Shortage of women was noticed in more than 40% of villages, surplus – in 11%.

Unfavourable changes were taking place in age structure. Young population of Podhale was gradually getting older. Percentage share of children and youth became low especially in towns; in villages the ratio was lowered from 33% to 29%. Number of population in productive and post-productive age increased. The process of growing old was the strongest in Zakopane and in many villages (tab. 8, fig. 3, 4). It is also confirmed by profiles of sex and age (fig. 5). Those disturbances came out of changes in natural and migrational movements. In natural movement great fluctuations were noticed especially in birth ratio which was the lowest in 1970.

Changes in employment structure were differentiated. Podhale region in spite of great emigration was characterized by great surplus of employees, mainly in villages. Development of industrialization, tourism and spa development influenced disagrualization of villages. That fact concerned mainly villages close to towns or near main transportation tracks. Employment in industry, commerce and health service predominated. A group of people was employed in Tchechoslovakia, others went to the USA and they were working illegally there. People employed in other than agriculture branches were working in different professions. Collapse of employment in other than agriculture branches took place in 1989 in the result of economic regression. Reorientation of employment structure is necessary though difficult to foresee.